

MEDVIGY ENDRE

MI AZ IGAZSÁG NYIRŐ JÓZSEF ESETÉBEN?

Írásai a magyar világteremtés egy-egy ízét hozták. Nem mondhattuk rá, hogy új, vagy ódon, Kelet vagy Nyugat, ilyen vagy olyan, ezt kellett mondanunk: magyar. Szent Ferenchez hasonlíthattuk, ki immár virágokkal és hegyekkel beszélget, de hún igrichéz is, aki a folyók útjain visszatér Ázsiába. Katolikus, kinek az igazi vér a megváltás, de rettentő lázadásoktól üszkös magyar is. Ugy láttam, hogy Nyirő nem a mi koncentrált, dús életkiséretekbe omló, magát emésztő, vérét világgá szóró fajunknak egy új, boldog koncentrációja.

FÉJA GÉZA

Magyar Írás (Tornalja), 1936. február

1938. május 4. Mester Miklós és Végh Valéria esküvőjük után a Kálvin téri református templom előtt. Tanúk: Schneider István főhadnagy és Nyirő József

Nyirő József 1889. július 28-án a történelmi Magyarországon, Erdélyben, Udvarhely vármegye szászok földjével határos peremvidékén, Székelyzsomboron született. Édesanyja Incze Amália (Csíkmenaság, 1861 – Dunaföldvár, 1933), édesapja Nyirő Mihály (Csíkszentgyörgy, 1847 – Székelyudvarhely, 1900) kántortanító a székelyzsombori *Római Katolikus Elemi Iskolában*. Az iskolaépület az osztályteremmel és a tanítói lakkkal 1892 őszére készült el, majd három évtizeden át székely-magyar és román gyermekek tanulhattak benne. A közelmúltban korszerűen felújított épület 2016 nyaratól Nyirő József emlékszobának ad otthont, bemutatva az író pályáját, életútját, Udvarhely megyei kötődését. A hagyomány szerint a csíkszentgyörgyi Nyirő család eredetileg a székelyudvarhelyi primor Nyirő törzs sarja, és átköltözés útján került Csíkszentgyörgyre az 1500-as években vagy 1600 elején. Nyirő József nagycsaládban nőtt fel. Három testvére volt: Amália, Veronika és Gábor. Mindhárman Székelyzsomboron születtek.

Nyirő József a már említett elemi otthon, szülőfalujában, Székelyzsomboron járta ki. Beteg édesapja 1899-ben nyugdíjba vonult, így kénytelen volt feladni a kántortanítói szolgálati lakást, és családjával beköltözött Székelyudvarhelyre. A Rózsa utcában béreltek házat. 1900. június 25-én az elsőgimnazista Nyirő József az udvarhelyi *Római Katolikus Főgimnáziumban* éppen latinból vizsgázott, amikor édesapja haláltusájáról értesült. A félárva fiú itt, a székely anyaváros katolikus középiskolájában, 1907-ben, jelesen érettségizett. A család szűkös anyagi helyzete miatt számára beszűkülnek a továbbtanulás, a társadalmi emelkedés lehetőségei. A tanítói, a katonatiszti és a papi pálya között választhat. Kétségekkel küzd, de mélyen vallásos édesanyja unszolására mégis az utóbbi mellett dönt. 1907-ben kezdi meg teológiai és filozófiai tanulmányait Gyulafehérvárott, a *Római Katolikus Püspöki Papnevelő Intézet-*

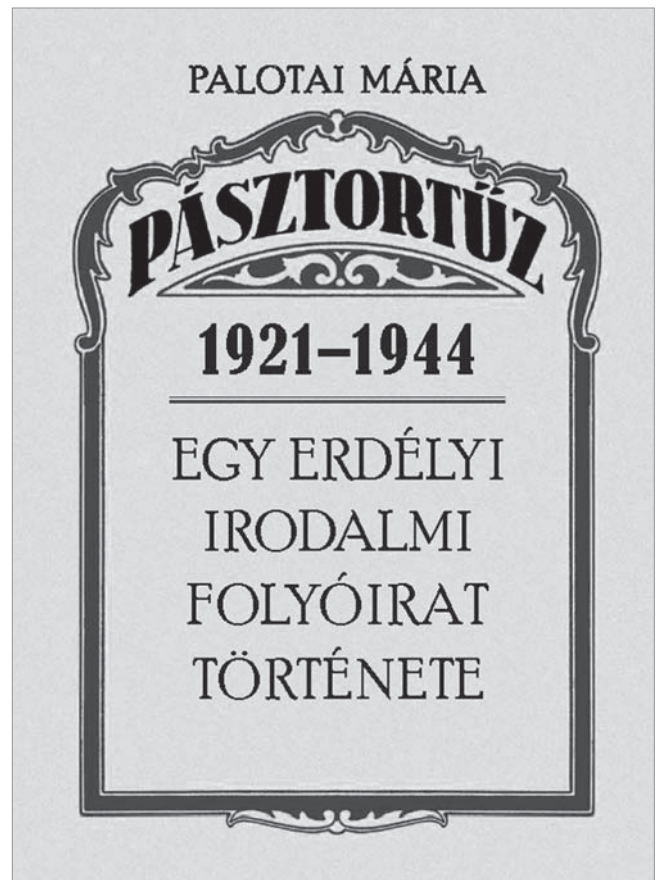
ben. A mindvégig eminens, végzett teológus fiatal még a felszentelésre, ezért egyházmegyéje további két szemeszterre, tanulmányai kiegészítésére Bécsbe küldi. Az 1911–1912-es tanév két szemeszterét a monarchia fővárosában végzi a Császári és Királyi Egyetem Teológiai Karán. A Pázmány Péter alapította Pazmaneum a tudományos műhelye és az otthona. 1912-ben itt védi meg latin nyelvű disszertációját: *A főkegyúri jog viszonya az autonómiához Magyarországon*. Ugyanebben az évben, 1912. július 14-én Fischer Colbrie Ágoston kassai püspök, a bécsi Pazmaneum korábbi rektora szenteli pappá a Pázmány Péter alapította papnevelő intézet kápolnájában. Első miséjét édesanyja szülőfalujában, Csíkmenaság Árpád-kori templomában, a reneszánsz szárnyas oltár előtt celebrálja.

Legkorábbi szépróza kísérletei 1909-ben és 1910-ben Győrben, a női Mária Kongregációk folyóiratában, a *Nagyasszonyunkban* jelennek meg (*Tagosítás, Életet tanultunk, Eladjuk a házat, Beöltözéskor...*). Az igen szűkkörű nyilvánosság ellenére figyelemre méltó, hogy a gyulafehérvári Római Katolikus Papnevelő Intézet *Erdélyi Magyar Egyházi Irodalmi Iskola* elnevezésű önképzőkörének kéziratos folyóirata, a *Haladás* is rejt korai, újraközlésre váró Nyirő-írásokat, köztük novellavázlatokat, különös tekintettel az 1909-es és 1910-es évfolyamra. Felkutatójuktól, Tamás Huba plébános úrtól várjuk közzétételüket. A fővárosi irodalmi hetilapok közül az Andor József „Cyprián” szerkesztette *Élet* az az orgánus, amelyben Nyirő József irodalmi útkeresését és íróvá érlelődésének folyamatát nyomon követhetjük. 1910. május 1-jétől 1921. október 9-ig tizenkét elbeszélését és egy valóban jelentős hosszú novelláját vagy kisregényét (*Aranykehely*) közölte a hetilap. Nyirő József később az 1910. július 12-én megjelent *A vén külüt* tartotta legkorábbi elbeszélésének. Figyelemre méltó ennek székelyzsombori vonatkozása. Fő alakja zsombori Külü Márton, az író földije. 1912-ben, a *Katolikus Szemlében Arénába úzve* című, önéletrajzi fogantatású elbeszéléssel jelentkezik. A székelyzsombori lakás felszámolása, a Székelyudvarhelyre költözés, az édesapa halála és a félárva fiú továbbtanulásának megkezdése tükröződik a korai írásban.

A pályakezdő pap 1913. május 5-én és 6-án Gyulafehérváron teszi le a hittanári vizsgáit. Az előző évben Nagyszébenbe, két esztendő szolgálat után Besztercére helyezik hitoktatónak. Hitbuzgalmi folyóiratot alapít: 1913. március idusától 1914. szeptember közepéig a nagyszébeni *Katolikus Egyházi Tudósító* felelős szerkesztője. Szébenben az állami főgimnázium és az evangélikus középiskolák római katolikus tanulóinak a vallásánára. Bécsben igen jól megtanult németül, így német nyelvű katolikus újságot is indít

és szerkeszt: a *Pfarrblattert*. Besztercei hittanári és segédlelkészi munkálkodása idején lángra gyúlt a világ, ropognak a fegyverek. 1915 februárjában gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök kinevezi Nyirő Józsefet a Kolozs megyei Kide község lelkészévé.

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának. A román csapatok a hadüzenettel egyidejűleg betörték Erdélybe. A székelyföld népe a háborús pusztítás elől Erdély belső, védettebbnek vélt vidékei felé menekült. Az otthonukból elüldözöttek áradata Kidét sem kerülte el. A fiatal plébános ekkor ismerkedett meg alsórákosi Bedő Ilonával, a menekült székelyek egyikével. Ezt követően innen, Kidéből vonult be tábori lelkésznek Kolozsvárra, a Zápolya utcai hadi kórházba. Elbeszéléseiben egyre gyakrabban szerepel a megismert és megkedvelt leány neve. 1919. szeptember 28-án levelet ír gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz, amelyben bejelenti, hogy kilép a papi rendből. Két hónappal később, november 29-én az alsórákosi református templomban házasságot köt szíve választottjával, Bedő Ilonával. Visszatérnek Kidébe és Fülöp Mózes unitárius lelkészről bérelnek házat. Kezdetben az ifjú férj egy rozoga malmot működ-

Pásztortúz (az Erdélyi Szemle jogutódja)

tette keresi a megélhetésre valót. A fiatalasszony három gyermeknek ad életet. Csaba 1920-ban, Réka 1922-ben Kidében, Ildikó 1924-ben Kolozsváron látja meg a napvilágot.

Nyirő József erdélyi írói indulásának kezdete az esküvőt követő naptól, 1919. november 30-ától számítható. Ekkor jelent meg (Budapesten már ismert) *Aranykehely* című,

előbb Reményik Sándor a főszerkesztője, majd 1923 nyarától egy éven át Nyirő József. A húszas évek első felében a *Pásztortűz* az erdélyi magyar irodalmi élet legjelentősebb folyóirata. Nyirő szerkesztői munkássága túlmutat a transzszilván lokálpatriotizmus keretein, felvidéki, kárpátaljai és délvidéki írók bevonásával a Kárpát-medencei magyar kisebbségek fórumává emeli a lapot.

Küzdelmes történelmünk során a magyar szabadságért és a szülőföld védelmében vérét gyakorta hullató székely nép büszke fiairól fogalmazza balladás tömörségű elbeszéléseit

kisregénynek is beillő reprezentatív novellája első része Sütő Nagy László hetilapjában, az *Erdélyi Szemlé*ben.

A továbbiakban pályázati sikerek segítik ismertségét, az erdélyi irodalmi életbe való beilleszkedését. 1920. október 16-án a marosvásárhelyi *Zord Idő* adta közre *Haladoklik a székely* című humoros elbeszélését, amellyel díjat nyert a félhavi szemle novellapályázatán.

1920. december 25-én Kolozsváron, a *Napkelet*ben jelent meg *Értelek, virág* című írása, amellyel megnyerte a *Keleti Ujság* és a *Napkelet* novellapályázatát.

A Bartha Miklós alapította kolozsvári *Ellenzék* 1923-ban, karácsonyi számában közölte Nyirő József díjnyertes novelláját, *Rapsóné rózsáját* a szombatosok kiűzetéséről, Énok és leánya, Eszter tragédiájáról.

A novellapályázatok nyertese 1921. január 1-jén felkereste a polgári radikális Keleti Ujság szerkesztőségét, ahol Weiss Sándor főrészvényes, az igazgatótanács elnöke felvette belső munkatársnak a kolozsvári napilaphoz. Hétfőgén jár haza Kidébe, munkanapokon Erdély fővárosában György Dénes középiskolai tanár és előadóművész osztja meg Nyirő Józseffel és dr. Orbán Elemérrel szerény bérelt szobáját. A malmot 1923-ig, Válaszútra, majd Kolozsvárra költözésükig Bedő Ilona működteti.

Nyirő József az erdélyi magyarság megmaradását szolgálva az irodalomszervezésből is kiveszi a részét. 1921-ben Kós Károllyal, Paál Árpáddal, Szentimrei Jenővel és Zágoni Istvánnal összefogva megalapítják a *Kalács Társaság*ot. Közös cél az 1921. november 13-án induló néplap, a *Vasárnap* megjelentetése, a Kós Károly vezette rövid életű *Erdélyi Néppárt* működésének támogatása és a könyvkiadás.

Az *Erdélyi Szemle* jogutódjaként 1921-ben létrejött konzervatív irodalmi és művészeti folyóiratnak, a *Pásztortűznek*

Nyirő József irodalomszervezői munkásságában a legjelentősebb tett, hogy 1924-ben Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Zágoni István társaságában megalapítja az *Erdélyi Szépműves Céhet*, az erdőn túli táj magyarságának két évtizeden át eredményesen működő, tartalmas könyveivel, humánus szellemiségével, nemes patriotizmusával máig ható kiadóját. Az ESZC húsz év alatt közel százhetven könyvet jelentetett meg; előfizetők, könyvgyűjtők számára számozott, ex librisszel ellátott, nem ritkán illusztrált, reprezentatív, bibliofil változatban, illetve sokak számára hozzáférhető, olcsó, papírkötéses formában. A céh alapításának tízéves évfordulója alkalmából indul, főleg az anyaország számára, a *Révai Kiadóval* együttműködve a harmadik változat, a barna vászonba kötött, Erdély címerével, az Erdélyi Szépműves Céh emblémájával ékesített jubileumi sorozat.

1924-ben a kolozsvári *Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet* gondozásában lát napvilágot Nyirő József első műve, elbeszéléskötete, a *Jézusfaragó ember*. A könyv megírása és megjelentetése úttörő vállalkozás. Féja Géza évekkal később, 1929-ben így fogalmaz: „Egyre jobban érzem; az Ady utáni idők legjelentősebb könyve a *Jézusfaragó ember*. Ha már kiadják itten az erdélyi termést, ezzel a könyvvel kellett volna kezdenünk. Ez a könyv az Új-Erdély első üzenete. Ez a könyv indító és utat mutató munka.” Nyirő az ő népéről vall; Székítiára még emlékező, hun hagyományt őrző, küzdelmes történelmünk során a magyar szabadságért és a szülőföld védelmében vérét gyakorta hullató székely nép büszke fiairól fogalmazza balladás tömörségű elbeszéléseit. Ritka tájszavakat használ, a tájnyelv szemléletes fordulatait alkalmazza, ízes székely-magyar nyelven alkot. Elbeszéléseiben békében megfér egymással a bécsi Pazmaneumban elmélyített katolikus hit, a panteista ter-

mészetrajongás és az ősvallás emlékét őrző székely hiedelemvilág. A címadó elbeszélésben a háború poklait megjárta székely szobrász a kereszthalál gyötrelmeit szenvedő, reményvesztett Krisztust faragja. A meg nem értett művész tragédiáját az okozza, hogy a gyöngédségre, szeretetre, megbocsátásra vágyó emberek visszariadnak a kínba torzuló korpustól, a kínhalál naturalista, expresszionista ábrázolásától. 1937-ben Budapesten a százéves *Nemzeti Színház* mutatta be Nyirő József *Jézusfaragó ember* című drámáját.

1925. április 2-án a *Keleti Ujság* néhány, nagyobb önállóságra vágyó, elégedetlen munkatársa kivált a szerkesztőségéből és az ugyancsak kolozsvári *Ujsághoz* szerződött. Nyirő József, Szentimrei Jenő és a fiatal Kacsó Sándor a napilap újságíró munkatársa lett, Paál Árpád főszerkesztői, Zágoni István felelős szerkesztői megbízást kapott. Az *Ujságot* 1926 decemberében megvette az *Országos Magyar Párt*, majd 1927 augusztusában beolvastotta az ugyancsak tulajdonába került *Keleti Ujság*ba. A fúzió eredményeképpen Nyirő József visszakerül az időközben irányt váltott, az *Országos Magyar Párt* hivatalos lapjává vált *Keleti Ujsághoz*.

Nyirő József 1926-ban – számos író társához hasonlóan – meghívót kap Kemény János marosvécsi kastélyába, ahol július 16–18-ig részt vesz a *Helikon* íróközösség megalakításában, majd évről évre megjelenik a Marosvécsen ismétlődő írói összejöveteleken. Bekapcsolódik a tisztázó vitákba, a szellemi építkezésbe. 1928-ban indul az íróközösség folyóirata, az *Erdélyi Helikon* Áprily Lajos, Bánffy Miklós és Kós Károly szerkesztésében. Nyirő József 1930-tól 1939-ig külső munkatársa a folyóiratnak, rendszeresen publikál a színvonalas havi lapban.

Benedek Elek 1922-ben települ haza háromszéki szülőfalujába, Kisbaconba. Az *Erdélyi Szépműves Céh*, a *Helikon*

A marosvécsi Helikon íróközösség

íróközösség és az *Erdélyi Helikon* folyóirat egymásra épülő hármasa úgy látszik, nemzedéki alapon szerveződik, így nem hívják maguk közé az idős mesemondót. Elek apó mégsem szigetelődik el, mert a székely írókat: Balázs Ferencet, Kacsó Sándort, Nyirő Józsefet, Sipos Domokost, Tamási Áront, Tompa Lászlót, Szentimrei Jenőt és további alkotótársaikat maga köré gyűjti. Erdélyben és a trianoni Magyarországon Benedek Elekkel az élen együtt szerepel a székely írócsoport. Szeretett mesterük halálát követően *Székely közösségi szerződést* kötnek, testvéri közösségbe tömörülnek és Benedek Elek szellemi örököseinek nyilvánítják magukat. Életük céljául tűzik, hogy a székely nemzet megélhetéséért, szabadságáért, öntudatának megerősítéséért, sajátos kultúrájáért, a magyar köznyelvnél kifejezőbb és színesebb nyelvért minden igazságos módon és eszközzel dolgozni és küzdeni fognak. Életüket népük közösségi érdekeinek mindenkor alárendelik, és vallják, hogy a székelység az erdélyi magyarság alappillére. Kisebbségi koncepciójuk sarkalatos pontja a székely autonómia megteremtésének gondolata. A Kolozsváron 1929. október 31-én megfogalmazott dokumentumot Balázs Ferenc, Finta Zoltán, György Dénes, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Nyirő József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Paál Árpád és Zágoni István írja alá. Ők a *Székely Népművelő Társaság* előkészítő bizottságának tagjai.

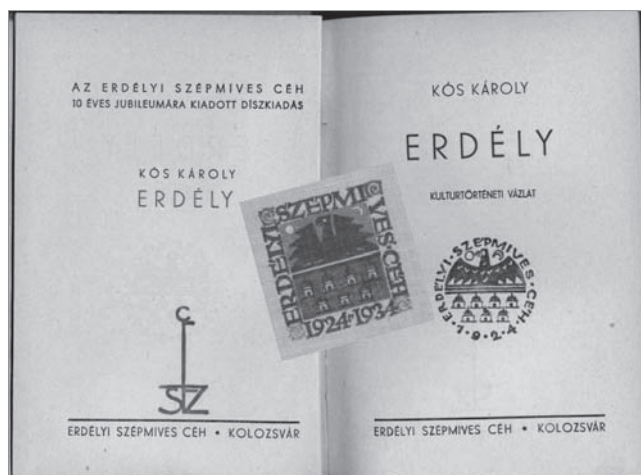
Az *Erdélyi Szépműves Céh* 1929 és 1939 között hét könyvet jelentet meg (egyik) alapítójától, Nyirő Józseftől. 1929-ben Kós Károly linómetszeteivel kerül az előfizetők asztalára és a könyvesboltokba a székely író első történelmi regénye, az idősebb Wesselényi Miklós ifjúkori kicsapongásait, későbbi jeles cselekedeteit, főúri virtusát és nemes patriotizmusát felidéző *A sibói bölény*. A fiatal főnemes érzelmi bigámiában él, sokáig nem tudja eldönteni, hogy feleségét, Cserey Helénát vagy régi kedvesét, Nemes Zsuzsannát szeresse. Hosszú vívódás után hitvese és családja mellett dönt. A regényben drámai ellentét feszül a Habsburg Birodalom egységesítésének, központosításának okán a magyar nyelv szabad használata és a regnálását szenvedő népek önazonosság-tudata ellen támadást indító II. József és az erdélyi szabadság és az anyanyelv védelmében fellépő Wesselényi Miklós között. Wesselényi a küzdelem győztese, és ez biztatást jelent a nyelvében, nemzeti kultúrájában, önazonosság-tudatában veszélyeztetett kisebbségi magyarság számára. *A sibói bölény* és az egy évtizeddel később megalkotott *Madéfalvi veszedelem* jól illeszkedik az erdélyi történelmi regény két háború közötti irodalmi divathullámába.

Nyirő József *Isten igájában* című műve 1930-ban jelent meg az *Erdélyi Szépmíves Céh* gondozásában. Úgy a kortársi kritikák, mint a későbbi értékelések szerint a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom legkiválóbb regényeinek egyike ez a könyv. Önletrajzi fogantatású munka, amelyben életének egy lezárult korszakával néz szembe a szerző. A teológiai tanulmányoktól a felszentelésig, majd az első misétől a világi pályára való térésig követhetjük az író elregényesített pályarajzát, önletrajzi vallomását. A regény jól tükrözi megalkotója egykori kétségeit, önmérsztő vívódásait. A felidézett érzelmi viharoktól maga a megformáltság is rapszodikussá válik. A könyv amolyan számvetés, szembenézés, amelyben szerzője saját maga és az olvasók számára igyekszik megkeresni, majd körüljárni az okot, amiért odahagyta a papi pályát. Elsősorban azért írta meg regényét, hogy elvégezze ezt az önvizsgálatot. Nyirő József első gyóntatásának lélekbemarkoló élményére emlékezik az *Isten igájában* hatodik fejezetében. A fejezet egy részlete korábban *Gyónom a mindenható Istennek* címen, elbeszélésként jelent meg a *Nyugatban*, 1930. június 1-jén. Ugyanezt az írást Móricz Zsigmond beleszerkesztette a *Nyugat* kiadásában közreadott *Mai dekameronba*.

Nyirő József kapcsolata a kolozsvári *Keleti Ujsággal* 1931 júniusában meglazul. A napilap szerkesztőségének tagjából, szerkesztő úrból külső munkatárssá, vidéki tudósítóvá válik. A felesége örökölte nyolc hold földön, Alsórákoson gazdálkodik, innen tudósítja a *Keleti Ujságot*. 1933 októberében három gyermekük: Csaba, Réka és Ildikó tanítása érdekében Székelyudvarhelyre költöznek, ott házat építtetnek. Kós Károly stílusában tervezett rusztikus otthonukat az anyaváros szombatfalvi részén a harmincas évek végéig lakják.

1933-ban Székelyudvarhelyen szerzői kiadásban jelenik meg Nyirő József *Uz Bence* című pikareszk regénye. Új könyvével pajkosságban, góbéságban, sajátos székely humorban Tamási Áron *Ábeljével* kívánt versenyre kelni. A kritikusok, irodalomtörténészek az *Ábelt* többre értékelik, de ha a lelkes olvasókat megszavaztatnák, valószínűleg más lenne az eredmény. Az *Uz Bence* édes-bús, kalandos történetei közül jó néhánynál elidőzhetnének, hogy alaposan megismerjük ezt a jég hátán is megélő, csavaros eszű székely legényt. Most egy régi könyvismertetés segítségével csupán egy fejezetre, a tizenegyedikre hívom fel a figyelmet.

Zsoldos Jenő 1936-ban, a *Libanon* elnevezésű zsidó tudományos és kritikai folyóirat július-augusztusi számában jelentette meg ma is figyelemre méltó recenzióját: „Az er-

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványa

délyi magyar égbolt alá plántált tisztalelkű kópé még az irodalmi magyar-zsidó szembenállás hagyományos problémáját is a szív erejével oldja meg. [...] Uz Bence belső világának pillanatképekbe bontott rajzai között alig akad léleksajgatóbb és nagyszerűbb jelenet, mint Uz Bence és Róth Sári találkozása.

Lélektanilag is finom, emberileg pedig éppenséggel megdöbbentő Bence muszáj-útonállása, kiúttalan dilemmája, belső küszködése, ahogyan fejszét emel a rozoga szekéren döcögő báránybőr-kereskedő zsidóra, ahogyan sápadt arcával, könnyező szemmel visszaadja a sovány erszényt, s kiszolgáltatja magát Róth Sáminak. Ezzel a hatásos hangulatütemmel kezdődik a jelenet további sorsa: Bence a zsidó jószágosan biztató szavára bevallja, hogy halott édesanyja szemfedőjére kellett volna a krajcár. Kezet fognak, kibékülnek, a zsidó elbúcsúzik; majd később, míg Bence fent jár a hegyormon, hogy sírt ásson anyjának, a zsidó sírva, Ó Adonájt... énekelve titkon odalopja a halott aszszony virágravatalára a »fajin finom szemfedőt«. Ez a jelenetkomplexum olyan részlete a magyar prózairodalomnak, amelyhez hasonló lelki rajz, hangulati finomság, hatáskeltő művésziesség tekintetében nem sokat találni irodalmunk zsidó vonatkozású lapjain.” Tompa László székelyudvarhelyi költő, aki az *Erdélyi Helikonba* ír recenziót, szintén felfigyel az említett fejezetre, Uz Bence és Róth Sári történetére.

1933-ban Dunaföldváron halt meg Nyirő Mihályné Incze Amália, a székely író édesanyja. (A húszas évek derekától Dunaföldváron élt és a Polgári Leányiskolában tanított Nyirő József nővére, Szász Ádámné Nyirő Amália. Ő a pályáját – buzgó katolikus édesanyja szándékának engedve – apácaként kezdte.) Ugyancsak 1933-ban, Kolozsváron, az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában, Gy. Szabó Béla

drámai hatású fametszeteivel jelenik meg Nyirő József új könyve, a *Kopjafák* tragikus hangvételű novellafüzére. Már a cím sejteti, hogy balladás szerkezetű, halálba forduló, gyászba boruló történetekből áll a *Kopjafák*. Nyirő addig faggatja a székely temetőket, míg meg nem fejtí az ősi sírjelek alatt örök álmot alvó, mégis feltámadásra váró holtak titkát. Így szerez tudomást a halottvivő székelyről, aki halott asszonyát a nincstelenség kényszerének engedve éjnek idején, személyvonaton szállítja haza Kolozsvárról a

fontosabbnak hirdeti a *Farkasok* című elbeszélés. Rab Péter havasi pásztor, elveszett borjának elrablóját az anyafarkasban véli felfedezni. A borjat hiába keresve, az anyafarkast vádolva, dühében ártatlan farkaskölyköknek oltja ki az életét. A havasi emberek kérlelhetetlen erkölcsi törvényét követve, Üdő Márton látóember megfellebbezhetetlen „ítéletéhez” igazodva, csak úgy vezekelheti le vétkét, ha nyájórző kutyáját hátrahagyva, fegyvertelenül küzd meg az anyafarkassal. Az emberfarkas és a természet farkasa

Drámai hatású, az igazság, a tisztesség és az erkölcsi rend érvényesülését mindennél fontosabbnak hirdeti a *Farkasok* című elbeszélés

Székelyföldre a megdöbbent utasok szálmával, a kalauz szemrehányásával. Így teljesül az elhunyt végakarata, ott-hon nyugodhat a falujában. Megtudhatjuk, hogy a vén Szabandi önszántából, szerettei beleegyezésével a kénes torjai bűdösbarlangba megy meghalni, hogy családjá jobban élhessen, az éhes szájakba több falat jusson. Az előbb említettől alig különböző tragédiáról húsz évvel később Sánta Ferenc számol be, *Sokan voltunk* című elbeszélése megfogalmazásával. A japán Fukadzava Hichiro hasonló szokást, társadalmi drámát tár elének 1956-ban fogant kisregényében, a *Zarándokénekek*ben. A szegények az öregeket elsegítik a hegyek közé, meghalni. A székely író mondanivalója emberi és egyetemes, először ő írta meg az említett világirodalmi témát.

1936-ban a korszak leghíresebb kolozsvári magyar könyvkiadója további két elbeszéléskötetet jelentet meg a Kárpát-medencében egyre népszerűbb erdélyi írótól. Előbb az év elején a *Székelyeket*, majd az esztendő vége felé a *Havasok könyve* természet ihlette, mesés történetét. Korábban Nyirő József így nyilatkozott Reményik Sándornak, a kisebbségi fájdalom költőjének: „Immár én is beteltem az emberrel, túl akarok menni rajta, valami mást akarok, többet, nagyobbat. Az egész természetet akarom beszéltetni. Meg akarom írni a székely Dzsungel könyvet, a *Havasok könyvét*.” Nyirő rámutat természetheroizmusának világirodalmi előzményére, Kiplingre. Az erdélyi tájbrázolás és természetleírás legendás novellafüzére Budapesten, a halinás Nyirő-sorozatot gondozó Révai Kiadónál bővített formában került kiadásra. Drámai hatású, az igazság, a tisztesség és az erkölcsi rend érvényesülését mindennél

véres küzdelem árán, a halálban békél meg egymással, így helyreáll a sérült erkölcsi rend.

A *Naptűzgyújtás* elbeszélése a nyugati kereszténység felvétele előtti, ősi magyar hitvilág Székelyföldön még a XX. században is továbbélő táltoshagyományát láttatja, a különös rítus bemutatásával. Napfordulókora a székelyek a rengetegben egy nyírfánál összegyűlnek. A nyírfának kilencfokú létrát támasztanak. Éjfélkor tüzet gyújtanak, és a legbátrabbak a létra kilencféle fából készült fokain a magasba hágnak, hogy ott a felső világgal kapcsolatot teremtsenek, talán még a jövőbe is betekintsenek, mint egykor a táltos. A novellára a néprajztudomány jeles kutatói is felfigyeltek, így Diószegi Vilmos 1958-ban idézi és ismerteti *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* című munkájában.

A *Székelyek* a szerző szigorú következetességgel megkomponált könyve, jól szerkesztett novellafüzére – nem nehéz kitalálni – székely tárgyú elbeszéléseiből. Az ember és a táj összetartozását, szerves egységét, a székelyek természetközelségét, „őserejét” vetíti elének a *Leánykérés a havason* novellája. Máskor a honszerelem, a bajlátott szülőföld szeretete hatja át az írást.

A transzszilvánizmus, más szóval erdélyiség odahaza tartó, humánus eszméje Erdély népei, emberfajtaí és vallási közösségei között keresi a békét, az egyensúlyt, hivatkozva a tordai országgyűlés 1568-as, Európában először megfogalmazott türelmi elvére. Tamási Áron írói életművében a népfajok közötti testvériség kívánalma az *Erdélyi társaság* (későbbi címén *Közös kincs*) elbeszéléseiben fogalmazódik meg legmarkánsabban. A székely, a román és a szász legény

a kocsmában a közös kincsen, a furulyán mindaddig szabadon szökteti a maga dallamát, amíg a hatalmat megtetsztető csendőr azt hagyja. Nyirő József elbeszélésében, az Erdélyben a türelmi elv és gyakorlat vallási formában érvényesül. Egy székely falu határában személyében, vallásában és nemzetiségében azonosíthatatlan, ismeretlen halottat találunk. A kezdeti tanácstalanság után a hagyományos erdélyi szabadelvűség érvényesül, a katolikus, a református és az unitárius lelkész együtt búcsúztatja az elhunytat. Vég-tisztességnél nincs helye a türelmetlenségnek.

Gaál Gábor, a kolozsvári *Korunk* baloldali, sőt marxista főszerkesztője 1937-ben a *Metamorphosis Transilvaniae* című antológiában közreadott tanulmányában megbíráltta a transzszilvanista írókat, mintha azok csak Erdélyről írnának, megfedkezve a Regátba, az ókirályságba kirajzott magyarokról. Úgy látszik, Gaál Gábor és köre nem találkozott Domokos Pál Péter moldvai gyűjtőmunkájával, Lakatos Demeter csángó strófaival, Kacsó Sándor regényével, a *Vakvágányon*nal, Szemlér Ferenc *Más csillagon* című, bukaresti egyetemi éveit bemutató önéletrajzi vallomásával és Nyirő József elbeszélésével, a *Baj-postával*. Az utóbbiban a székely író éppen a román fővárosba sodródott nincstelen magyar álláskeresőkről ad hírt, olyanokról, akik munka híján a Mihai Viteazul lovas szobra körül tengődnek. Olykor hírvivőt küldenek haza, Erdélybe, a Székelyföldre, amolyan „baj-postát”. Hálátlan feladat gyászhiért vinni az elhunyt édesanyjának, aki fia jobb sorsáról, pénzes állásáról, sikereiről szeretne hallani. A *Baj-posta* Nyirő József legkiválóbb elbeszélései közé tartozik. A szerző két novelláskötetében is olvasható (*Jézusfaragó ember; Székelyek*).

A harmincas évek derekán a román állam diktatórikus módon, cenzúrával és bírói úton, koncepciós perekkel korlátozta az írók és tudósok alkotói szabadságát. 1935 nyarán hadbírószág elé állították Daday Loránd író, ismert írói néven Székely Mózes, *Csütörtök* című, Budapesten megjelent regénye miatt. A vád államellenes izgatás, irredentizmus. Roska Márton régészprofesszort *A történeti Erdély* című könyvben (szerkesztő: Asztalos Miklós) megjelent ősrégészeti tanulmányai ürügyén perbe fogták államellenes izgatás és revizionista magatartás vádjával. 1935-ben, amikor Budapesten a *Révai* kiadta Nyirő József *Az én népem* című regényét, Romániában sajtótámadások indultak a szerző ellen, állítván, hogy kigúnyolja a román államot. A mesterségesen gerjesztett vihar elültével a vitatott könyv mégiscsak megjelent Kolozsváron is, az *Erdélyi Szépművés Céh* jubileumi sorozatának XVIII. köteteként. Nyirő József regényével kétségtelenül megfelel Berde Mária 1929-ben megfogalmazott követelményének: az írónak legyen mer-

szé „vallani és vállalni”, ne meneküljön történelmi példázatokba, metaforákba, hanem a saját korát minden áttétel nélkül ábrázolva, nyíltan, egyenesen beszéljen. A regény fő alakja Botár Béla református lelkész, akit a hit védelmében és a magyar megmaradás érdekében végzett önzetlen szolgálata miatt meghurcolnak. A novellákra épülő, feszes szerkezetűnek nem mondható kisebbségi tárgyú regényben az erdélyi nemzetiség számos nyomasztó gondját, sorskérdését érinti az író, az iskolabezárásoktól a Magyarországon szerzett diplomák ratifikálásának megtagadásáig. Sala Dani székely diák tragédiáját az okozza, hogy nem képes megtanulni románul. Magyarországra hiába vágyik, nem fogadják be, visszatoloncolják. A Kárpátokon túli, óromán világban önkezevel vet véget életének. Nyirőnek van szava, jó szava az útlevelétől megfosztott, hontalanná tett cigányról, és Sámiról, a zsidó kereskedőről, aki a nem e világból való, szeretetre építő református lelkésznek önzetlenül segítséget ajánl. A hitét és magyarságát megtagadó, két nemzet megvetését szenvedő renegát tanító végül eklézsiát követ, hogy visszatérhessen elhagyott gyülekezetébe, sorsverte nemzetársai közé. A székely falu népe rádöbben magáraulaltságára, és ennek megfelelően cselekszik. Az öreg Sala Dénes telket, házhelyet ajánl fel, hogy azon a faluközösség kalákában felépíthesse az új, magyar nyelvű felekezeti iskolát.

1938 novemberében, Budapesten mutatják be az *Uz Bence*-filmet, Jávor Pállal a főszerepben. Űdó Mártont, a havasok vénséges vén látóemberét a Nagyajtáról elszármazott Bihari József játssza. Csicses Mózsit, a minden hájjal megkent székely góbét a kolozsvári Tompa Pufi alakítja. Az anyaországi színművészek helyes székely kiejtésére Debreczeni László ügyelt. Hunyady Sándor ilyenek látta a filmet: „Valóságos tündérmese mókusaival, őzeivel és szelíd medvéjével, »aki« egyike a legjobb színészeknek, pedig valószínűleg nagyon kevés gázsit kapott... Az, hogy egy tiszta szerelmi történet is van a képen a magyar fiú és a román lány között, szinte ráadás. A film főhőse maga Erdély, zúgó fenyveseivel és ezer év viharában edzett, furfangos népével.”

Nyirő József 1939. február 6-án a kolozsvári *Keleti Ujság* redakciójában átveszi Szász Endrétől (Szász Endre festőművész édesapjától) a felelős szerkesztői posztot. A lapszerkesztés embert próbáló munkája Székelyudvarhelyről nem végezhető, így a Nyirő család – a három gyermek taníttatásának jobb lehetőségeit is figyelembe véve – Erdély fővárosába költözik. A *Keleti Ujság* bő évtizeden át az *Országos Magyar Párt* lapja volt, de Romániában a királyi diktatúra bevezetését követően, 1938 tavaszán egy tollvo-

nással, egy rendelettvénnyel betiltották a pártokat, egyesületeket. A székely író ténylegesen 1941 karácsonyáig szerkeszti a napilapot.

1939-ben az Erdélyi Szépmíves Céh jelenteti meg Nyirő József *Madéfalvi veszedelem* című történelmi regényét a székely határőrség Bécsből erőltetett erőszakos szervezéséről és a Mária Terézia „felvilágosult” uralkodása idején, 1764. január 7-én bekövetkezett véres tragédiáról, a négyszáznál több áldozatot követelő siculicidiumról. Az

ban felfigyelt a jelenségre és megírta a *Napkeletben*: „Féltelmetesen időszerű írás. Ezt az időszerűséget a művész sehol nem erőszakolja, ám a bölcsnek elég a tények rögzítése és az események csoportosítása. Nagyszébenben a Grosser Ringen remegnek az ablakok a tömeg »Heil! Heil!« kiáltásától, a csíki hegyek apró kunyhóiban szorongó székely szemek figyelik a vesztes és fojtott éjszakát »Mi lesz velünk?«. Ha igaz az, hogy a magyar történelmi regénynek hivatása és küldetése van, akkor Nyirő József regénye

„A világtörténelem egyik legnagyobb igazságtalansága legalább részben megkapja jóvátételét.

Kétfélmillió megalázott ember hite, kitartása, áldozata, felsorolhatatlan sok szenvedése végre elnyerte jutalmát.”

erdélyi író alaposan ismerte a korabeli forrásokat és a visszaemlékezéseket, Halmágyi István, Heidendorfi Conrad Mihály és Rettegi György emlékiratát, tanulmányozta Szádeczky Kardoss Lajos *A székely határőrség szervezése* című történettudományi monográfiáját, felkészülten és hitelesen írta meg a székely Mohács történetét. A kritikusok *kollektív* regényként emlegették Nyirő könyvét, mert az ellenállásnak a történelemben és a megjelenítésben nincsenek vezérei, nem áll új Dózsa az ellenszegülő élén, a tragédiába torkolló eseménysor hőse maga a nép. A regény abban az időben keletkezett, amikor a transzilván álom szertefoszlani látszott. A harmincas évek második felében – a helikoni íróközösség kívánalmával ellentétben – Erdély népei nem egymás felé tájékozódtak, hanem anyaországi nemzettársaikra tekintettek, tőlük várták sorsuk jobbrafordulását. A madéfalvi vérengzés nem illik az erdélyiség példatárába. 1762–1764-ben nemcsak az uralkodó és az erdélyi magyar urak, hanem a székelyek és a szászok között is érdekellentét feszül. Ez alkalmat ad Nyirőnek a téma aktualizálására. Az egykori Habsburg Birodalom németesítő törekvéseit bírálva visszautasítja saját korának birodalmi gondolatát, a német birodalom totális nemzetiszocialista eszméit. Emlékezzünk vissza Bruckenthal kancellár beiktatására, amit nem kevés ellenszenvvel és némi anakronizmussal úgy ír le Nyirő József, mintha a náci Németország keretei között történe. Ütemesen hangzik az ünnepi ceremónián, a „Heil! Heil! Heil!”. Szakáts László már 1939 augusztusá-

kétszeresen igaz könyv.” Lőkös István irodalomtörténész 1990 áprilisában, a debreceni *Erdélyi Tükörben* megjelent recenziójában megerősíti Szakáts László egykori helytálló megállapításait.

Az 1940 márciusában a magyar fővárosban, a Nemzeti Színházban bemutatott Nyirő-darab, az *Új Haza* a Madéfalvi veszedelem regényében felidézett történelmi tragédia színpadi továbbgondolása. Azokról szól, akik a szörnyű népiértást túlélve Moldvában és Bukovinában kerestek menedéket. Az író végkövetkeztetése szerint nincs új haza, csak a régi.

1940 nyarán, a II. bécsi döntést megelőző várakozás feszültségteli hónapjaiban Nyirő József vezércikkei hiába keressük lapjában, a kolozsvári *Keleti Ujságban*. Nem szól, ha a cenzúra egyre gyakoribb beavatkozása, tiltása miatt, kéziratcsönkítése okán legjobb meggyőződése szerint, szabadon nem fejtheti ki véleményét. A jelenlét más módját választja, 1933 óta ismert, nagy sikerű pikareszkjét hívja segítségül. A *Keleti Ujság* 1940. június 14-i számában olvasható a hirdetés: „Ha lapunk holnapi számát megvásárolja, ingyen kapja meg Nyirő József *Uz Bence* című regényének első füzetét.”

A ponyva formában kiadott, olcsó, de tartalmas füzetek összesen tizennégy alkalommal jelennek meg a *Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet* gondozásában, az első ingyenes mutatószámot követően négyfilléres áron. Mire az utolsó füzet megjelenik, Bécsben a magyar igazság mellett döntenek... 1940. szeptember 11-én Horthy Miklós

katonái bevonulnak Kolozsvárra. *Végre!* – fogalmazza ünnepi köszöntőjét Nyirő József, a *Keleti Ujság* vezércikkét. „A huszonkét év óta várva várt nap végre felvirradt fölötünk. A magyar honvédség ma újra birtokba veszi Erdély fővárosát, Kolozsvárt. A világtörténelem egyik legnagyobb igazságtalansága legalább részben megkapja jóvátételét. Kétmillió megalázott ember hite, kitartása, áldozata, felsorolhatatlan sok szenvedése végre elnyerte jutalmát.”

Kolozsváron, 1940. október 24-én ünnepélyesen megnyílt a régi helyére visszatért *Ferenc József Tudományegyetem*. A megnyitó napján, a *Mátyás Király Diákház Corvin Termében* Horthy Miklós kormányzó úr magas kitüntetéssel, Corvin-koszorút nyújtott át Kemény Jánosnak, Kós Károlynak, Nyirő Józsefnek, Tamási Áronnak és másoknak. Az elismerés kölcsönös. Nyirő József a *Keleti Ujság* hasábjain vezércikkben méltatja az országgyarapító politikusokat: nagybányai Horthy Miklós kormányzó urat és gróf Teleki Pál miniszterelnök urat. Újult erővel vesz részt Észak-Erdély és Székelyföld szellemi és politikai életében. 1941-ben elsősorban az ő nevéhez köthető az *Erdélyi Párt* kolozsvári tagozatának megszervezése. 1941. február 3-án Nyirő Józsefet választják meg a tagozat elnökének. Formálisan 1942 nyaráig a *Keleti Ujság* felelős szerkesztője, de valójában csak 1941 decemberének végéig szerkeszti a napilapot. 1942 első hónapjaitól már a Kárpát-medence fővárosához, Budapesthez köti a kötelesség. 1942. február 24-étől Bárdossy László miniszterelnök úr indítványára behívott képviselő a magyar Parlamentben, a képviselőházban. Családjával a székesfővárosba költözik, Budán, a Szilágyi Erzsébet fasor 36.-ban laknak. A kisebbségi lét mostoha körülményei között pontosan érezte, hogy szép-irodalmi alkotásaival miként szólítsa meg olvasóit. A II.

Uz Bence film, 1938. Balról Bordy Bella, Jávor Pál és Baló Elemér (Magyar Nemzeti Filmarchívum)

bécsi döntés után íróként (átmenetileg) elbizonytalanodik, keresi a hangot. 1941-ben megírja életműve leghaloványabb regényét, a *Halhatatlan életet*. Még ennek a népieskedésbe hajló faluregénynek is van néhány figyelemre méltó fejezete és érvényes mondanivalója: az egyén elveszhet, a közösség megmarad. Az időleges alkotói válság összefügghet Nyirő fokozott társadalmi aktivitásával.

Sokat utazik, az akkori Magyarország kulturális diplomáciai törekvéseivel összhangban Belgrádban, Szófiában, Bécsben és a német városokban irodalmi esteken szerepel. 1941-ben és 1942-ben, ősszel, Weimarban, Goethe városában, Szabó Lőrincsel részt vesz a Német Birodalom érdekkörébe tartozó Európa íróinak találkozásán.

Nyirő József 1942. augusztus 20-tól, Szent István napjától 1943. április 23-ig a *Magyar Erő* című, hadi eseményekről tudósító képes hetilap felelős szerkesztője. A háborús hetilapot Kállay Miklós miniszterelnöksége idején, a hozzá közel álló, mértékadó hivatalos körök a Rajniss Ferenc szerkesztette, erősen németbarát és náci szimpatizáns *Magyar Futárral* szemben, annak ellensúlyozására hozták létre. Nyirő József itt közölt cikkei közül a beköszöntő mellett figyelemre méltó a Horthy István kormányzó-helyettest elsirató, *Göröngyhullás* című nekrológ. A *Magyar Erő*ben jó néhány novellát olvashatunk a felelős szerkesztőtől. Ezek a szépprózai írások összegyűjtve, további elbeszélésekkel kiegészítve 1943-ban jelennek meg *Az elszántak* című Nyirő-kötetben. Korábbi novelláskötetéhez képest a változás abban mutatkozik, hogy a székely szerző az idegen elnyomó hatalom szorításából szabadulva, minden áttétel vagy jótékony balladai homály mellőzésével, keserűbben és a korábbinál is szókimondóbb keménységgel, elszántsággal, pengeéles egyenes beszéddel panasolja a huszonkét évnyi kisebbségi lét gyötrelmeit.

Nyirő elég hamar kikeveredett a II. bécsi döntést követő, a *Halhatatlan élet* megírásakor megmutatkozó írói elbizonytalanodásból, alkotói válságból. Két csíksomlyói búcsú között, 1942 pünkösdjére készül el Nyirő József és Szóts István filmtörténeti jelentőségű, nagy filmje, az *Emberek a havason*. A forgatókönyv a *Jézusfaragó ember*, a *Kopjafák* és a *Havasok könyve* legszebb elbeszéléseiből készült. A dél-erdélyi, Hunyad megyei Szóts István, a film rendezője 1940 őszén honvédtisztként érkezett haza a visszatérő Észak-Erdélybe. A közös munka szándékával Kolozsváron felkereste Nyirő Józsefet. A forgatásnak anyagi fedezete szinte egyáltalán nem volt, Szóts István 5000 pengős kölcsönt vett fel, abból finanszírozta a műtermi és a helyszíni felvételeket. Két operatőrrel dolgozott: Fekete Ferencsel és Makay Árpáddal. A szereplők neve is említést érdemel:

Szelly Alice, Görbe János, Bihari József, Maklár Zoltán színművészek és Ferenczi Péterke gyergyóújfalusi székely gyermek. Végül a film befejezéséhez szükséges összeget a *Hunnia Filmgyár* biztosította. 1942 őszén a Velencei Biennalén nagydíjat kapott a mostoha körülmények között készült alkotás. Az *Emberek a havason* a magyar filmművészet csúcsteljesítményei közé tartozik, európai hírű remekmű, amely bemutatását követően olasz neorealista törekvésekre is nagy hatással volt.

1944-ben, június első hetében a kolozsvári könyvnapokat a front közeledte és a nem sokkal korábbi bombázások ellenére megtartják. A korabeli beszámolók szerint Erdély fővárosában, a könyv háromnapos ünnepén László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című történelemtudományi, régészeti munkájának és Nyirő József *Néma küzdelem* című regényének a legnagyobb a sikere, ebből a két könyvből vásárolnak legtöbbit az érdeklődők. A székely író irodalmi munkásságában ez a hatalmas mezőségi regény az új csúcs. A *Néma küzdelem* megmutatja a szerző képességét a megújulásra. Elmarad a keleti pompa, a díszes, virágos beszéd, a népiség vitézkötéses, vasárnapi változata. Tudatosan eszköztelen az író, amikor a mezőségi lét keserveiről, az itt élő népek néma küzdelméről, a szórványsorsról és a magyar nyelvszigetek süllyedéséről beszél. A románság 150 bank és két egyház (görög katolikus és görögkeleti) segítségével terjeszkedik, felvásárolja az erdélyi földet, és mindent megtesz a magyar szórványok beolvasztása érdekében. Véreink csak úgy juthatnak földhöz, ha a pópák agitációjának engedve hitehagyottá válnak. A történelmi Magyarország liberális politikájának nagy kudarcaként a magyar föld gazdát cserél. Trianon előzményeiről szól Nyirő József döbbenetes erejű regénye, ha tetszik, társadalomrajza. Az utóbbi műfaji besorolás Bözödi Györgytől és Beke Györgytől való.

A székely író 1944 augusztusától 1944 decemberéig a *Magyar Ünnep* című képes színházi és irodalmi hetilap főmunkatársa, Erdélyi József és Mécs László társaságában. A kiadó Vörösváry István, aki később Torontóban, az emigrációban Fáy Ferenc, Habsburg Ottó, Horthy Miklós, Márai Sándor, Mindszenty József és Wass Albert könyveit jelentette meg. A képes hetilapnak rangos szerzőgárdája van, mások mellett Asztalos Miklós történész, Pusztai Sándor, Sinka István, Szabédi László, Szabó Dezső, Szombathy Viktor, Tatay Sándor és Weöres Sándor publikál a *Magyar Ünnepben*. Nyirő József itt megjelent elbeszélései többnyire egyidejű háborús élményt tükröznek.

Nyirő József irodalmi munkásságában és publicisztikai írásában rasszista, antiszemita kirohanások, előítéletes

szövegrészek nincsenek. Pozitív zsidózásra, azaz arra, hogy jó szívvel, szeretettel ír a „választott népről”, az *Uz Bencében* és *Az én népem* című regény III. fejezetében – utaltunk már rá – van példa, jó példa. – Mit mondjunk ebben az összefüggésben az országgyűlési képviselőről? Őt parlamenti beszédét ha tekintjük, egyben érinti a zsidókérdést. Ez a felszólalás 1942. november 20-án hangzott el, a képviselőházban. A napirendnek megfelelően nemzetnevelésről beszél. Egy bekezdésben azonban eltér a tárgytól. Nem néppel vagy vallási közösséggel, hanem *felfogással, szellemiséggel* vitatkozik: „Ennek a felfogásnak, ennek a levitézlett zsidó hagyatéknak, ami sok jóhiszemű magyart is megfertőzött köztünk, ennek a burkolt propagandának a magyar életből is el kell tűnnie. Nincs szükségünk olyan szellemiségre, amely ellenségeink céljait mozdítja elő.” – Ezt a differenciálatlan kijelentést a politikus tette. Az ismertett művek tanúsítják, hogy az író a türelem jegyében, árnyaltan fogalmazott.

Az 1944. november 9-én elfogadott XI. törvény értelmében az országgyűlés mindkét háza a kormányhivatalokkal együtt Sopronba költözik. Így az 1939. június 14-ére összehívott országgyűléssel folyamatos csonka parlament 1944. december 1-jétől 1945. március 28-ig csorbult legitimitással, korlátozott jogkörrel és ideiglenes jelleggel Sopronban, a városházán tartja üléseit. Nyirő József országgyűlési képviselő az *Erdélyi Párt* és a *Törvényhozók Nemzeti Szövetsége* tagjaként vesz részt a képviselőház munkájában. 1945. január 14-én felszólal a képviselőházban, így szorgalmazza Budapest védelmének megerősítését. Ha azt gondolta, hogy az oroszok a magyar fővárosnál megállíthatók, úgy vélekedésében benne lehet a katonai erőviszonyok nem kellő ismerete és nem kevés jóhiszemű naivitás. Beszédének mégis van erkölcsi fedezete. Gondoljunk a megerősöskölt lányokra és asszonyokra, továbbá a gulárokra hurcolt férfiakra.

1945. március 28-án két minisztérium és a parlament vasúti szerelvénye – rajta a székely író-képviselő és felesége, Bedő Ilona – az üszkös, romos Sopron pályaudvaráról gördül a hontalanságba. Végcélját a bajorországi Freyburgban éri el. Nyirő József és hitvese – a menekülő képviselők egyik csoportjával – innen az osztrák, német és cseh határ találkozásához közeli bajor faluba, Wollabergbe kerül. 1946 őszén Waldkirchenben kapnak lakást. Nyirő József feladatokat és tisztségeket vállal az 1945-ös emigráció (önmeghatározásuk szerint nemzeti emigráció) szellemi és politikai életében. 1947. augusztus 20-án Altöttingben, a Guttenberg-kastélyban összeülnek az 1939-ben megválasztott (vagy később behívott), nyugaton élő országgyűlési kép-

viselők, a felsőházi tagokkal együtt ötvenhatan. Az emigráns országgyűlés vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérére bízta meg: alakítson kormányt. A megalakult emigráns kormány nemzetnevelési minisztere Nyirő József. Ő és minisztartársa, Máté Imre kapták a feladatot, hogy tájékoztassák Horthy Miklós kormányzó urat a közjogi aktusról. Az erről szóló levelüket 1947 decemberében a kormányzó menye, Horthy Istvánné Edelsheim Ilona vette át.

Lehet folyóiratban. Szépnek tartja a spanyol fővárost, dalamosnak a nyelvet, és kedvesnek, rokonszenvesnek a spanyol embereket. Együtt éreznek a menekültekkel. Feleségével a nyelvet nehezen tanulják, de hisznek a szavak nélküli mosolydiplomácia hatékonyságában.

Vaszary János tudósít arról, hogy milyen volt Nyirő József escoriali otthona a kolostor alatt, a hegyoldalban. „A Spanyolországba elvetődött magyarok úgy zárandokoltak Escorialba, mint az igazhitű muzulmánok Mekkába. De a tá-

A megalakult emigráns kormány nemzetnevelési minisztere Nyirő József, ő és minisztartársa, Máté Imre kapták a feladatot, hogy tájékoztassák Horthy Miklós kormányzó urat a közjogi aktusról

1948 júniusában, Münchenben jön létre a *Magyar Újságírók Külföldi Egyesülete*. Az elnöki tisztet Nyirő József tölti be 1951-ben benyújtott lemondásáig. A székely szerzőt a mezőszégy Wass Albert gróf követi az elnöki poszton. Nyirő József 1949 januárjában aláírja az emigráns írók Mindszenty József hercegprímás letartóztatása ellen tiltakozó nyilatkozatát, amelyet a nagyvilág íróársadalmához intéznek. A protestálók között találjuk mások mellett Bakó Elemért, Flórián Tibort, Horváth Bélát, Kannás Alajost, Kerecsendi Kiss Mártont, Ölvedi Jánost, Rónai Zoltánt, Wass Albertet és Zathureczky Gyulát.

Nyirő József a negyvenes évek vége felé folytatja jó évtizeddel korábban már sikerre vitt drámaírói munkásságát. A Jézus-dráma, *A Megfeszített* először 1948-ban jelenik meg Passauban, a *Bujdosó Szemle* kiadásában. Keresztelő Szent Jánosról fogalmazott színműve, *A Próféta* 1949. január 26-ra készül el, Waldkirchenben. A harmadik színdarab, a *Fonó a székelyeknél* a nagy erdélyi író utolsó alkotásai közé tartozik, a dél-amerikai *Kárpát* folyóirat érdeme a közzététel.

1950-ben a székely író és felesége Madridba költözik. Letelepedésük előkészítője Vaszary János, az önzetlen barát és írórtárs. Nyirő József a *Spanyol Nemzeti Rádió* magyar adásának munkatársa lesz. A heti két-három rádiós jegyzet nem igényel rendszeres madridi tartózkodást, így kiköltöznek El Escorialba. A pikareszk műfajban maradandó alkotó író Spanyolországba érkezésükről *Első lépések Cervantes földjén* című cikkében számol be, a párizsi *Ahogy*

voli világrészek bujdosói is felkeresték leveleikkel, hogy közöljék vele örömeiket, bánataikat. Ő volt a magyar emigráció szíve és agya. De a körülötte élő spanyolokat is bevonta búvkörébe. Sohasem találtam egyedül, ha betoppantam hozzá”- fogalmaz Vaszary a *Tubák csodálatos élete* című művében.

Nyirő József regénye, *A zöld csillag* (1950) és naplószerű, társadalomrajznak is beillő önéletrajzi könyve, az *Íme, az emberek!* (1951) Madridban jelent meg, a szerző kiadásában. A két könyv terjesztésében a Buenos Aires-i *Kárpát Kiadó* oroszánrészt vállalt, egyes források szerint a kiadáshoz is köze volt. Rónai Zoltán helyesen mutat rá, hogy a két könyv nem a keletkezés sorrendjében került nyomdába. Nyilvánvaló, hogy az emigráns író előbb alkotta meg az *Íme, az emberek!*-et, később *A zöld csillagot*, mert az utóbbi jóval oldottabb történet, ami arra enged következtetni, hogy az események és a megírás között több idő telt el. *A zöld csillag* menekülttáborban, bujdosók között játszódó szerelmi történet. A két fiatal: Tarján Éva és Saly Pali a menekültélet nem éppen idilli körülményei között találják egymásra. Bölön Ferenc, az író elregényesített alakja kezdettől segíti a fiatalok egybekelését, fogadott fia számára megkéri a leányt. Tele János, a látóember igyekszik megakadályozni a frigyét, hogy óvja a megrázkódtatástól Évát, mert a halált jelentő zöld csillagot véli felfedezni a vőlegény szemében. A fiatal fiú erős szervezete legyűri a súlyos kórt, így az esküvő elől elhárul az akadály.

Az *Íme, az emberek!* Az 1945-ös emigráció bujdosásának, a menekülttábori lét megpróbáltatásainak hű képe, valóságirodalom, szociografikus alkotás. A hontalanná vált író belső vívódásairól, kétségeiről és reményéről, emigráns társaival vállalt sorsközösségéről vagy éppen vitáiról sokat elárul. Otthon maradt szeretteivel sokáig nincsen kapcsolata, unokáit nem ismerheti meg. A megszállt, újra felszabdalt Magyarországért vérzik a szíve, miközben a világeseményeket is követi. A könyv egyfajta szembenézés a múlttal, különös tekintettel a 40. fejezetre. Nyirő József a nürnbergi per sajtójából értesül a nácik szörnyű kegyetlenkedéseiről, az ipari méretű népiirtásról, Auschwitzról. Döbbenettel, iszonyattal vesz tudomást a feldolgozhatatlan gáztettekről, az esztelen kínzásokról, a tömeges akasztásokról, a legyilkolt csecsemőkről, a gyermekeken végzett kegyetlen kísérletekről, a gázkamrákról és a krematóriumokról. Kénytelen elhinni, hogy „... a csecsemőket egyszerűen kitépték anyjuk kezéből, és élve dobták a tűzkazánokba. Sikoltásuk betöltötte a tábort, és volt nap, hogy a krematórium előtti téren ezer üres gyermekkosci állott.” Hiába dobja el az újságot, továbbra is maga előtt látja a legyilkoltak tömegét.

Az emigráns Nyirő politikai gondolkodása nyugaton fogalmazott újságcikkeiből és a *Mi az igazság Erdély esetében?* című, 1952-ben írt, halála után közreadott röpiratából jól megismerhető. 1950-ben, a párizsi *Ahogy Lehet* hasábjain levélben száll vitába Ménfőcsanakai könyvismertető cikkével. Levelében védelembe veszi a Trianon előtti Magyarország nemzetiségi politikáját, sokkal emberségesebbnek tartva azt az utódállamok nemzeti türelmetlenségénél, amely a magyar kisebbségeket létében veszélyezteti. A székelység írója a *Mi az igazság Erdély esetében?* című nemzetpolitikai tanulmányát a nyugati világ tájékoztatására és megnyerésére fogalmazta. A civilizált nagyhatalmak lássák be tévedésüket a Kárpát-medencét és Erdélyt tekintve, mert a status quo igazságtalan, tarthatatlan. A szabad világ érdekeit a trianoni és párizsi diktátumok fenntartásánál jobban szolgálná az önálló Erdély, a megszított Erdély vagy az anyaországhoz visszacsatolt Erdély. A szovjet bolsevizmussal és a pánszlávizmussal szemben erős Magyarországra van szükség, ez a nyugati demokráciák érdeke.

Mindvégig Kisbarnaki Farkas Ferenc az 1946 májusában megszervezett *Magyar Szabadság Mozgalom* első embere, elnöke. 1952 decemberében a harminckét országban működő szervezet társelnökeivé Nyirő József író, Liptay Lajos volt felsőházi tagot és Justy Emil vezérezredest választják. Ugyancsak 1952-ben, Clevelandben, Szász Béla történész

kezdeményezésére jön létre a *Kossuth Könyvkiadó*. A kiadó első elnöke Nyirő József, későbbi elnöke Wass Albert. (A székely író sohasem járt Amerikában.)

Nyirő József már az *Íme, az emberek!* utolsó fejezeteiben beszámol romló egészségi állapotáról, majd 1952 decemberében a *Magyar Szabadság Mozgalom* társelnökségét betegen vállalja el. Életének utolsó nyolc hónapjában elhaltalmasodik rajta a kór. Lába dagad, szíve ki-kihagy, tüdejével is baj van: kapkodva szedi a levegőt. Betegségéről és a halállal vívott küzdelméről maga számol be a *Küzdelem a halállal* című végső számvetésében, utolsó imájában. Nem magáért, hanem feleségéért és árva magyar nemzetéért aggódik. Isten áldását kéri szeretteire, barátaira és a sokat szenvedett magyar nemzetre.

Utolsó életszakaszában sem tért vissza a papi pályára, hanem mindvégig jóban-rosszban osztozott hitese társával, Bedő Ilonával. A Pohárnok Jenő megfogalmazta nekrológ szerint az anyaszentegyház levette Nyirő József válláról az életen át hordozott terhet. 1953-ban felmentette, és elismerte házasságát egyházi szempontból törvényes házasságnak. Hasonló szellemben tudósítottak az emigráns lapok újságírói: „Nyirő József a nyár folyamán megkapta a pápai felmentést, melynek értelmében a töredelem és a szentáldozás szentségéhez, valamint a halotti szentségekhez járulhatott, melyeket lelkipásztora, P. Juhász Vince O.F.M. szolgáltatott számára és ő részesítette lelki vigaszban betegsége utolsó és fájdalmas időszakában.” (Új Hungária, 1953. 29. sz.) 1953. október 16-án a Fennvalóval és egyházával megbékélve, szentségekkel megerősítve hunyt el Madridban, a klinika rákosztályán. Október 17-én, a spanyol fővárosban, a Magyar Királyi Követségen ravatalozták fel. Október 18-án, a temetési szertartás, majd beszentelés után a követség első embere, Marosy Ferenc rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter mondott gyászbeszédet: „Amerre magyarok vannak a világon, ameddig a magyar szellem költői sugárzása elér, Nyirő József neve fogalom marad irodalmunkban.” Francisco Garcia Gomez a Spanyol Nemzeti Rádió nevében búcsúztatta az író. Nyirő Józsefet fekete díszmagyarban ravatalozták fel, koporsóját a sírba tételig az angyalos, szentkoronás címeres, háromszínű zászló borította. A nagy író az Almudena temető fali sírkamrájában (nicho) helyezték nyugalomba. 1967 novemberétől 2012 májusáig Vaszary János sírja mellett, szürke gránit sírkő alatt, díszsírhelyen háborítatlanul nyugodott a székely apostol. A hamvak hazahozatala óta hiába telt el négy év, kegyeletsértő módon mindmáig temetetlen a halott. Sokan várjuk a mielőbbi, végakarata szerinti, székelyudvarhelyi újratemetést.